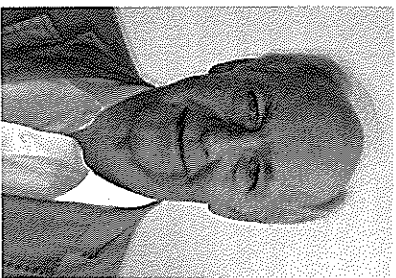

Jacques Rupnik/ Dědictví Jalty

Jacques Rupnik, francouzský
politolog narozený v Praze,
analytik „jiné“ Evropy

62

Jaltská dohoda nerozhodla o moci Polské sjednocené dělnické strany. Ta je v podstatě výsledkem teroru, zfalšovaných voleb a Stalinova porušení této dohody.

Adam Michnik: *Dopisy z vězení*

Pro národy střední Evropy představuje Jalta „dědičný hřích“, zakladatelský mýtus rozdělené Evropy. Slovo „Jalta“ se stalo synonymem sovětizace a jeho výsledkem bylo zničení samotného pojmu „střední Evropa“. O osudu států mezi Německem a Ruskem rozhodly Spojené státy a Sovětský svaz; o rozdělení Evropy neevropské supervelmoci — takový je mýtus Jalty.

Dohoda podepsaná v únoru 1945 v Jaltě se tak stala symbolem opakující se zkušnosti evropských národů: že totiž nejsou pány svého osudu. Leszek Kołakowski napsal čtyřicet let po setkání na Krymu: „Připomeňme si, že Polsko nebylo v Jaltě vůbec zastoupeno a že o osudu milionů lidí rozhodli tři starci: krvežíznivý tyran, hlava státu v posledním stadiu nevyléčitelné choroby a málo obeznamená s tím, co bylo skutečně ve hře, a konečně stoupenec *Realpolitik* zastupující upadající impérium.“¹ „Zijeme stále v systému Jalty,“ píše Ferenc Fehér, „v tom smyslu, že mocní tohoto světa se domnívají, že jsou pověřeni posláním činit místo nás konečná a svrchovaná racionální rozhodnutí.“²

1 Leszek Kołakowski, „Yalta & the Fate of Poland: An Exchange“, *The New York Review of Books*, 14. srpna 1986, s. 43.

2 Ferenc Fehér, „Eastern Europe's Long Revolution Against Yalta“, *East European Politics and Society*, 1988, č. 1 (zima), s. 10.

Konečně je Jalta chápána jako „zrada“, jako další Mnichov, jako nový pokus Západu ukonejšit totalitního tyрана na úkor národů střední Evropy.

V době vzniku dohody byl tento názor velmi rozšířený, zejména mezi Poláky. Od té doby zesílil v celé střední Evropě, tváří v tvář západní pasivitě při násilném potlačení maďarského povstání roku 1956, Pražského jara 1968 a Solidarity 1981. „Jalta“ se stala synonymem pro *status quo* mezi východní a západní Evropou. A velmi lo-gický bylo slyšet hořká slova o Jaltě, kdykoliv byl tento *status quo* ohrožen pokusy o vnitřní změny ve střední Evropě.

Tento vztah mezi *statem quo* Východ-Západ a „*statem quo*“ uvnitř střední Evropy byl hlavním jablkem sváru o Jaltu. Spor na toto téma po porážce Solidarity v roce 1981 ukázal, že Jalta zůstává otevřenou otázkou. Oficiální propaganda, jako by ještě chtěla žítiv podezření o dědictví Jalty, se na ni důrazně odvolávala, kdykoliv šlo o legitimizaci sovětské nadvlády. Po svém vojenském převratu tvrdil generál Jaruzelski, že „Polsko mělo sloužit jako nástroj, jako páka, která měla vykonávat nátlak na Sovětský svaz, na socialistické společenství. [...] Byla mu dána úloha rozbušky umístěné pod budovu míru, postavenou na Jaltské a Postupimské dohodě, na dohodách, které není možné od sebe oddělit.“³

Zatímco většina Evropanů jak na Východě, tak na Západě vidí v Jaltě hlavní příčinu rozdělení Evropy, Moskva a Washington vždy (ovšem ze zcela protichůdných důvodů) takové argumenty odmítaly a naopak volaly po důslednějším plnění této dohody. Spisek vydaný společně roku 1985 polským a sovětským velvyslancem v Paříži dovozoval, že „příčinou nesnázi v poválečném světě není Jaltská dohoda, ale skutečnost, že se svět od ní vzdálil“. V téže době volal prezident Reagan po „plném a přesném“ plnění Jaltské dohody: „Vydáme v této dohodě závazek velmocí vrátit všem zemím osvobozeným po druhé světové válce od nacismu jejich plnou nezávislost a umožnit v nich svobodné a demokratické volby. Není důvodu zbavit Sověty nebo nás tohoto závazku.“

Bylo cosi ironického v tom, že Reagan takto hájil Rooseveltovo rozhodnutí v Jaltě, když tato dohoda byla od konce čtyřicátých let vždy oblíbeným terčem republikánů, kteří v ní viděli „výrodek“ poloviny Evropy. Ale bylo více cynismu než ironie v poukazu na Jaltu z úst generála, který vyhlásil výjimečný stav proti vlastnímu národu, aby zachránil „budovu míru“ postavenou na této dohodě.

Jaká však byla vlastně skutečnost za tímto tolikrát protřepaným mýtem? Zaslouží si Jalta svou pověst?

3 Cit. podle John van Oudenharen, *The Soviet Union and Eastern Europe*, Santa Monica 1984, s. 53.

Hlavní protagonisté Jaltské smlouvy: W. Churchill, F. D. Roosevelt a J. V. Stalin

Stalin se tím v žádném případě nedal zmást; sotva krymská konference skončila, vyslal do Rumunska Vyšinského, oblibeného soudce z velkých procesů třicátých let, aby tam doručil králi Michalovi ultimátum a dosadil komunisty kontrolovanou vládu. V téže době se do Moskvy vydala delegace polských odbojářů z nekomunistické Zemské armády, aby se účastnila ustavení poválečných institucí, a byla hned po příjezdu zatčena. V nikdy neodslaném dopise Rooseveltovi vyjádřil Churchill výslovně vztah mezi Jaltskou dohodou a následujícími událostmi: „Nedáme-li to okamžitě do pořádku, svět brzy usoudí, že jsme svým podpisem Krymské dohody parafovali cár papíru.“⁸ Nemýlil se. Jalta byla prohra, ne pro jakousi mytickou dějbu světa, ani — po pravdě řečeno — proto, že Západ nedokázal zadžet sovětské plány ve střední Evropě, ale protože dohoda spočívala na pochybné hypotéze, že Stalin a západní představitelé dávají stejný význam slovům jako demokracie, suverenity nebo nezávislost, a protože konkrétní význam těchto slov v předpokladech ustavení budoucí polské vlády se v praxi rovnal západnímu přijetí sovětského dvojjihy jazyka o „lidových demokraciích“.

⁸ Dopis z 8. března 1945, cituje Vojtěch Masný (podle archivu), *Russia's Road...*

Při jedné věci ke konci jaltské konference se Stalin ujal slova a řekl svým spolustolovníkům:

Spojenci, kteří spolu vytvořili alianci, by se neměli navzájem podvádět — je to snad naivní? Zkušeni diplomaté se mohou ptát: „Proč bych nepodvedl svého spojence?“ Ale já se jako naivní člověk domnívám, že nejlépe je, když svého spojence nepodvedu, ani když je to hlupák.⁹

Stalin opravdu své spojence nikdy neklamal. Oni, což je horší, klamali sami sebe.

Jalta nebyla spiknutí s cílem rozdělit Evropu, ale přispěla k legitimizaci sovětského ovládnutí střední Evropy výměnou za sliby, které nikdy nebyly splněny a ani tak nebyly míněny. V tomto smyslu Sověti něco získali za nic (ledaže bychom podle Roosevelta považovali za významnou protihodnotu sovětské vypovězení války Japonsku nebo Stalinovu zdánlivou podporu myšlenky Organizace spojených národů — řečeno s Arthurem Schlesingerem — „univerzalistického pokusu o světovou vládu“).

Jalta tak vysvětluje dva obecné problémy: nejprve slabost, ještě častěji nepřítomnost střední Evropy v západních úvahách o poválečné Evropě; posléze rozporny vyplývající z politiky založené na chyběném posuzování Stalina a sovětského systému státníky přesvědčenými, že konflikt přeměnil Sovětský svaz ve staré dobré carské Rusko. Tyto falešné představy sdílely i intelektuální elity a veřejné mínění, mobilizované ve své podpoře spojení novým a pozitivním obrazem Sovětského svazu, který šířil do světa příznivé články a filmy jako *Mise do Moskvy*.¹⁰

Pracovníci odpovědní během války za americkou diplomacií Charles Bohlen a Averell Harriman později tvrdili, že by západní veřejné mínění nepochopilo, kdyby se v Jaltě zaujal konfrontační postoj k polské otázce. Roku 1945 ale rovněž nepřicházelo v úvahu zcela ignorovat ve střední a východní Evropě demokratické principy (i když vzhledem k sovětské vojenské okupaci nemohly být zavedeny do praxe), protože lidé na Západě ztotožňovali válečné úsilí s těmito hodnotami vůbec a s Polskem zvláště. Jinými slovy: veřejné mínění by nepřipustilo úplné „opuštění“ Polska (nebo v širším smyslu střední Evropy), ale stejně tak by nepřipustilo tvrdý postoj vůči Sovětskému svazu.

Tato dualita odráží základní dvojakost západní politiky vůči střední a východní Evropě po roce 1945: slovy odmítala sovětizaci

⁹ Cit. podle Winston Churchilla, *Druhá světová válka. VI. díl. Triumf a tragédie*, přel. Zdeněk Hron, Praha 1995 [1953], s. 358.

¹⁰ Film z roku 1943 podle Bessellera amerického velvyslance v Moskvě v letech 1936–1938, který byl velkým Stalinovým obdivovatelem a moskevské procesy

oblasti, aniž měla prostředky nebo odhodlání postavit se proti ní činem. „Realisté“ jako Kennan tvrdili, že to byl jeden z faktorů vzniku studené války.

Z tohoto hlediska nebyla Jalta ani zosobněním zla, ani rozhodujícím obratem v osudu střední Evropy, jak se to později vykládalo. A „diabolizace“ Jalty nechává ve stínu jiné důležité faktory sovětizace oblasti, zejména převahu vojenské síly na konci války, stejně jako vliv vnitřních faktorů při převzetí moci komunisty ve střední a východní Evropě. Daleko významnější byl pro osud střední Evropy naprostý nedostatek jasné vůdčí myšlenky v západním strategickém uvažování ve chvíli, kdy se situace ještě mohla vyvíjet, to jest mezi rokem 1941 a 1943. Schůzka amerických a britských náčelníků generálních štábů v předvečer teheránské konference v listopadu 1943 potvrdila tento nedostatek zájmu: Američané odkládali druhou frontu až do května 1944, přičemž odmítli britský návrh ofenzivy na Balkáně, která by Spojencům dala jedinou možnost, jak ovlivnit vývoj ve střední Evropě.

Opravdovým obratem byl Teherán. Západní vůdčové se poprvé ocitli tváří v tvář riziku, že se Sovětský svaz stane po válce dominantní mocností ve střední a východní Evropě. V odpovědi na Churchillovu poznámku se Stalin zeprel, představují-li si Britové, že hodlá „spolknout celé Polsko“. Eden mu odpověděl, že neví, „kolik ho Rusové chtějí sníst ani jaké potíže jim udělá ho strávit“.¹¹

V retrospektivě působí Jalta jako opožděný, i když neúspěšný pokus o částečnou nápravu škod. Stejnou analýzu můžeme aplikovat na tolik kritizovaná Churchillova jednání se Stalinem o zájmových sférách v říjnu 1944. Britský premiér podal velmi prozaický popis toho, co zůstává nejvýznamnějším výrazem nevyhnutelnosti sovětské nadvlády v zemích obsazených Rudou armádou na konci války (i když — a to je důležitý detail — Polsko a Československo zůstaly stranou):

Okamžit byl příhodný pro praktické kroky, a proto jsem navrhl: „Dohodněme se na balkánských záležitostech. Vaše armády jsou v Rumunsku a v Bulharsku. My tam máme své zájmy, mise a agenty. Nepřipustíme, aby se naše cesty ztížily kvůli malichernostem. Pokud jde o Velkou Británii a Rusko, jak by vám vyhovovalo, kdybyste měli devadesátiprocentní převahu v Rumunsku, my měli devadesát procent čekáme v Řecku a v Jugoslávii bychom si vliv rozdělili napůl?“ Zájmco byla tato má slova překládána, napsal jsem na kus papíru:

Rumunsko	
Rusko	90%
ostatní	10%

Řecko	
Velká Británie	90%
(po dohodě s USA)	
Rusko	10%
Jugoslávie	50–50%
Maďarsko	50–50%
Bulharsko	
Rusko	75%
ostatní	25%

Přistřel jsem její přes stůl Stalinovi, který mezitím vyslechl překlad. Nastala krátká pauza. Potom Stalin uchopil modrou tužku, udělal na papíru velkou „fajfku“ a vrátil nám její. Všechno bylo vyřešeno dřív, než se člověk stačil usadit k jednacímu stolu.¹²

Nemělo však u toho zůstat. Nazítki požadoval Molotov na Edenuvi sedmdesát pět procent vlivu v Maďarsku (Hitlerové spojenci proti Rusku) a devadesát procent v Bulharsku. Protože Sověti už v této zemi dominantní postavení měli, byl zřejmě jejich požadavek devadesátiprocentní převahy jen způsobem nátlaku při smlouvání o Maďarsku. Přesto, což bylo velice zvláštní, Eden byl ochoten v Maďarsku couvnout za příslib angloamerické účasti ve spojenecké dozorcí komisi v Bulharsku.

Historik Vojtěch Mastný píše: „Pro potěšení z efemérní úlohy v zemi, pro kterou měl Churchill jen opovržení, spokojil se s postavením pasivního pozorovatele v Maďarsku, patrně nejvíce anglofilní zemi celé střední Evropy.“¹³

Je ovšem snadné zaujmout moralizátorický postoj vůči této směsi cynismu a ignorance, již v jednáních se Stalinem o osud střední Evropy Spojenci přijali. Bylo by nepochybně velmi zajímavé vědět, co mělo znamenat deset procent vlivu v Rumunsku nebo dvacet pět v Bulharsku. Nicméně můžeme retrospektivně chápat toto „smlouvání o procenta“ jako pokus, dosi podobný Jaltě, realisticky čelit sovětskému vlivu v této části Evropy: primátu vojenského faktoru. „Mapa Evropy“ říká Charles Bohlen, „by nebyla jiná, kdyby nebylo Jalty.“ Byla to bezpochyby vsudypřítomnost Rudé armády, která určovala osud střední Evropy a Balkánu.

(1988)

¹¹ Cit. podle Michaele CHARITONNA *The Endgame and the Small Risks* London 1984, s. 36.

¹² Cit. z ЧИРУКШИЛОВЫХ пам'яті, cit. dílo, s. 227 (viz pozn. 9); srov. rovněž Martin GILBERT, *Winston S. Churchill. The Road to Victory, 1941–1945* (sv. VII), London 1986, s. 95.